

Мезеря О. А.,

к.і.н., доцент кафедри правознавства

СНУ ім. В. Даля.

СУДОВА РЕФОРМА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Сучасний стан Українського суспільства нагально потребує докорінних змін у всіх напрямках його прояву. Потреба ліквідації політичної, правової, фінансової тощо, та, особливо, соціальної кризи зумовлюють звернення до історії вирішення досить показових аналогів минулого.

У цьому сенсі виступає часовий період другої половини ХІХ – початку ХХ століть, що увійшов в історичне вивчення минулого України, як вияв доби позитивних і негативних для долі країни реформ.

Серед реформаторської діяльності російського царату майже особливе місце займає судова реформа 1864 р., яка і дотепер не має свого радикально-остаточного визначення у вітчизняній та зарубіжній, особливо, російській, правовій літературі, а також у дослідженнях істориків різних країн Європи щодо питань соціальних та проблем повсякдення.

Судова реформа 1864 р. в Російській імперії впроваджена судовими статутами від 20 листопада 1864 р. Правові документи склалися з чотирьох законів. Відповідно до них, судова система була спрощена, ставала доступною для усіх верств населення. Система мирових (місцевих) судів (розглядали дрібні цивільні та кримінальні справи, передусім намагаючись примирити сторони) складалася з двох ланок: 1) дільничний мировий суддя (зазвичай, у повіті було декілька дільниць мирового суду, кожна з яких об'єднувала по кілька волостей); почесний мировий суддя (не мали спеціальної дільниці, але користувались усіма правами мирового судді), 2) повітовий з'їзд мирових суддів – апеляційна інстанція для справ, що розглядалися дільничними мировими суддями (у складі не менш як трьох суддів). Загальною касаційною судовою інстанцією, що також поширювалася на мирові суди, було визначено Сенат. Провідною ланкою в системі мирових судів був мировий суд із підсудністю в цивільних справах на суму до 500 руб., а в кримінальних – по злочинах і проступках, із санкцією до 300 руб. штрафу, трьох місяців арешту чи до трьох років тюрми.

Мирові суди в українських губерніях, порівняно з центрально-російськими, створювалися на декілька років пізніше (на Правобережній Україні – з 1871 р.). Суддів у мирових судах обирали повітові земські збори на три роки для сільської місцевості, а для міст – обирали міські думи. Щоправда, в губерніях Правобережної України мирові судді призначалися царським міністром юстиції. Кандидат на посаду мирового судді мав відповідати певним вимогам: мати високий майновий статус, середню або вищу освіту, стаж практичної роботи не менше 6 років та бути не молодшим 25 років.

Перебудову системи мирових (місцевих) судів було проведено наприкінці 80-х років на підставі Положення про земських дільничних начальників (1889 р.). Згідно з цим документом, дільничні мирові суди та з'їзди мирових судів на деякий час (до 1912 р.) було ліквідовано у більшості місцевостей України (крім великих міст - Одеси й Харкова).

Компетенція дільничних мирових судів у сільській місцевості передавалася земським начальникам; у повітових містах, що входили до складу земських дільниць, частково земським начальникам, частково – повітовим членам окружного суду, призначеним міністром юстиції; в інших повітових містах – повітовим членам окружного суду; в губернських містах – міським суддям, також призначеним міністром юстиції з осіб, які відповідали колишнім спеціальним цензам та були цілком «благонадійними». Земські начальники, міські судді та повітові члени окружного суду вирішували справи одноосібно. Другою інстанцією для земських начальників і міських суддів була судове «присутствіє» повітового з'їзду. Його очолював повітовий «предводитель» дворянства, а до його складу входили земські начальники, міські судді, повітовий

член окружного суду та почесні мирові судді. Другою інстанцією був окружний суд.

Систему загальних судів склали: 1) окружні суди (суд першої інстанції в цивільних і кримінальних справах у межах декількох повітів), 2) судові палати (друга ланка загальної судової системи; одна на декілька губерній, а також - орган судового управління), 3) Сенат (вищий касаційний суд).

Особливе місце в системі загальних судів посідав Верховний кримінальний суд, що розглядав справи про найбільш важливі державні злочини. В Україні загальні суди обох ланок діяли лише на Лівобережжі (у Полтавській, з 1869 р. в Чернігівській губерніях) та в кількох губерніях (Херсонська, Катеринославська, Таврійська) Південної України.

Провідною ланкою в системі загальних судів був окружний суд, який розглядав усі цивільні та нескладні кримінальні справи у складі трьох постійних членів суду. Окружний суд був державним органом, що виконував не тільки судові, а й прокурорсько-наглядові, слідчі й нотаріальні функції, а тому мав у своєму складі слідчих, прокурорів і нотаріусів. Найбільш важливі кримінальні справи (зокрема, з передбаченою законом санкцією позбавлення всіх прав чи стану) в окружному суді виносилися на розгляд 12 присяжних засідателів (списки яких складали земські та міські управи за погодженням із губернатором або градоначальником).

У перебігу судової реформи було реорганізовано систему прокурорських органів, запроваджено інститут адвокатури та нотаріату.

Так, із 1899 р. у судових палатах було введено обов'язкове призначення адвоката. У 1913 р. суд отримав право погашення підсудності.

Таким чином, судова реформа 1864 р., реформа (контр реформа) 80-х рр., також інші правові документи законодавчо-правового характеру та нормативні акти зумовили появу та втілення дій цілої низки тенденцій, що обумовлювали суттєві зміни у повсякденному житті населення українських губерній.

По-перше, судові реформи проводилися у рамках загального реформування імперії, до складу якої входила і Україна, тому вплив судового реформування на зміни у повсякденності українського населення визначається й загальними чинниками.

По-друге, судова реформа стала визначальним чинником у підходах до населення на основі станового принципу, який при розгляді цивільних та карних справ перестав враховуватися.

По-третє, судова реформа стала важливим кроком до зростання права окремої людини.

По-четверте, зростання прав окремої людини неминує вела до появи у кожній верстві суспільства правопорушників, до девіантної поведінки та зламу моральних тощо цінностей, що мало наслідком зростання кількості засуджених.

По-п'яте, на наш погляд, реформа мала насамперед загальноімперське значення. Водночас в українських територіях негативним наслідком неудоконаленості та незавершеності судової реформи постало виникнення так званого юридичного плюралізму: звичаєвого та офіційного. Стале звичаєве право та менталітет українців, звісно, поширювалися та впливали на особливості повсякдення населення, що було значно відмінним від змісту так званого «загальноросійського менталітету». Свого апогею цей процес у повсякденні українців набув на початку ХХ ст. і свій прояв знайшов у революціях, реформах Столипіна, Української революції тощо.

Література:

1. Веприцкая В.Н. Проблемы коррупции в судах на территории украинских губерний в конце XIX – начале XX ст. // Митна справа. – 2014. – Ч.2. – С.97-103.
2. Блинов И. А. Судебная реформа 20 ноября 1864 г.: историко-юридический очерк / [соч.] Ив. Блинова. — Пг. : Сенат. тип., 1914. — 234 с.
3. Колмаков Н. М. Записка о судебной реформе в Западном крае вообще и в частности в Киевской губернии. — К.: Тип. М. П. Фрица, 1872. — 32 с.
4. Мезеря О.А. Військові реформи в українських губерніях др. пол. XIX –поч. ХХ ст.у контексті повсякдення // Історичні записки: Зб. Наук. праць –2014. № 41. – С. 127-135.
5. Самойленко О. О. Реалізація судової реформи 1864 р. на теренах України: етапи і проблеми // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 4. — С. 23 — 27.
6. Судова реформа та контрреформа // Історія державності на землях України: Експериментальний підручник// За загальною ред. Бандурки О. М., Ярмиша О. Н. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. — С. 260–262.
7. Чехович В. А. Судова реформа 1864 // Юридична енциклопедія: В 6-ти тт. — Т. 5: Н — П. — К., 2003. — С. 702.
8. Шандра В. С. Судова реформа 1864 // Енциклопедія історії України: Т. 9: Прил. — С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: Видавництво «Наукова думка», 2012. — С. 891–892.